

Descoberta de pintures murals romàniques a l'església d'Abella de la Conca.

A la comarca lleidatana del Pallars Jussà, es troba el poble vell d'Abella de la Conca, on podem veure l'església romànica de Sant Esteve. Aquest passat estiu, un equip de restauradores, coordinat pel Servei de Conservació i Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, ha dut a terme tasques de prospecció de pintura romànica en l'interior d'aquesta església, amb el resultat de la descoberta de diverses pintures dels segles XI i XIII.

Lídia Balust Claverol. *Professora de Conservació i Restauració de Pintura de l'ESCRBCC.* lbalust@pie.xtec.es

La intervenció ha estat realitzada en l'església romànica esmentada, datada als voltants del segle XI. L'església pertany al bisbat de la Seu d'Urgell i actualment depèn de l'església parroquial d'Isona.

És un edifici construït a partir d'un pla basilical de tres naus, amb sengles absis semicirculars. La nau lateral nord està paredada i només es conserva en el seu estat original la part habilitada com a sagristia. La resta ha estat transformada en capelles laterals.

Fa uns anys, després d'una actuació desafortunada d'intent de treure l'arrebossat i deixar la pedra vista, es van descobrir, en alguns punts de l'absis i en l'intradós dels arcs formers, restes de policromia i d'un dibuix incís en l'arrebossat original.

Aquestes restes van fer pensar en la possibilitat que la decoració pictòrica original s'estengués per tot l'edifici, per la qual cosa l'ajuntament d'Abella de la Conca va demanar la intervenció de tècnics del Servei de Conservació i Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, per fer una avaluació de les restes abans de plantejar qualsevol reforma que pogués malmetre la integritat artística o històrica d'aquest conjunt.

Aquesta intervenció la van dur a terme, el mes de juny de 2001, una professora i una alumna de la nostra escola, i una alumna de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, i va consistir en la realització d'un examen organolèptic de l'estat de conservació. També es va demanar de fer un informe tècnic per avaluar la quantitat i qualitat de les possibles restes encara no descobertes i, alhora, fer una proposta de restauració en previsió d'una futura intervenció.

Els resultats de la intervenció, els resumim a continuació:

EXAMEN ORGANOLÈPTIC

Es va poder constatar que tots els murs tenen uns paraments originals que semblen fets d'una barreja de calç i sorra. És al damunt d'aquest arrebossat on, en la zona presbiteral, sembla haver-hi restes de dibuixos incisos preparatoris i restes de policromia.

Les degradacions causades per les humitats persistents i generalitzades ocasionades pel mal estat de la teulada es fan evidents sobretot en la banda nord en forma de grans taques d'humitat. L'arrebossat, per tant, ha sofert descohesions molt importants que han provocat els nombrosos desprendiments i bosses que es poden veure, tant en l'absis com en altres parts dels murs.

Així mateix, s'observa a simple vista un altre arrebossat, que sembla que és de guix, de color més blanc i amb un gruix considerable (de 5 a 10 mm). Es troba aplicat al damunt de l'original mitjançant el sistema de repicat parcial del primer. També ha estat afectat per les humitats.

Detall de l'escena de la Psicòstasi o Judici Particular (Fotografia: L. Balust).

Igualment, en la zona interior de l'absis s'ha observat la presència d'una "aiguada" de ciment que es troba en l'estrat més superficial, la qual cosa fa pensar que és una intervenció bastant recent, realitzada probablement en el moment que es van intentar pal·liar els despreniments ocasionats per les humitats. En alguns punts, aquesta capa és tan prima que permet veure les línies incises del dibuix preparatori.

Hi ha diverses intervencions relativament recents, tant en l'absis com en les capelles laterals on es van aplicar papers pintats, de dibuixos diversos i força "barrocs", encolats amb cola cel·lulòsica. Aquests papers es troben damunt de l'arrebossat més superficial. I en l'absis el paper està novament pintat pel damunt amb pintura llisa al tremp.

Com ja hem dit, anteriorment a la nostra intervenció n'hi va haver una altra de puntual, on per casualitat es van trobar zones amb restes lleugerament policromades i amb el dibuix preparatori incís en el que semblava l'arrebossat original romànic.

Una d'aquestes zones és la part frontal de l'absis, on s'observen unes línies que dibuixen una sanefa decorativa. En el lateral dret, la policromia està en millor estat i es visualitza la representació figurativa d'uns petits personatges mig nus.

D'altra banda, en la zona de l'intradós del segon arc former del mur sud, hi ha un dibuix incís d'un cap d'un personatge nibat. D'aquest sols resta el cap amb barba on queden lleugeres restes de policromia i on es veu el dibuix preparatori incís a l'arrebossat original.

Aquesta resta ja es troba descrita per Lluïsa Carabassa a l'enciclopèdia *Catalunya Romànica*,¹ on es planteja la possibilitat que fos un dibuix preparatori d'un conjunt pictòric que mai es va arribar a fer, cosa que nosaltres descartem, perquè encara que les restes pictòriques siguin escasses, donen suficient testimoni d'una policromia diversa i de qualitat al damunt de les incisions preparatòries.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

La nostra tasca ha consistit bàsicament en l'elaboració de proves de prospecció en diverses parts dels murs de l'església per poder determinar la quantitat de restes pictòriques que poden quedar i, alhora, també avaluar la seva qualitat i el seu estat de conservació.

Paral·lelament es van prendre mostres dels diversos arrebossats, i també de la policromia, perquè el Servei de Restauració les analitzés més endavant.

Al mateix temps, va ser necessari realitzar processos de fixació i consolidació puntuals en les zones on hi havia risc de pèrdua imminent tant de policromia com d'arrebossat, i es van fer engasats de protecció per prevenir despreniments d'arrebossats amb restes originals, sobretot en la part de l'absis.

Detall del rostre de Jesús a l'escena del Sant Sopar (Fotografia: L. Balust).

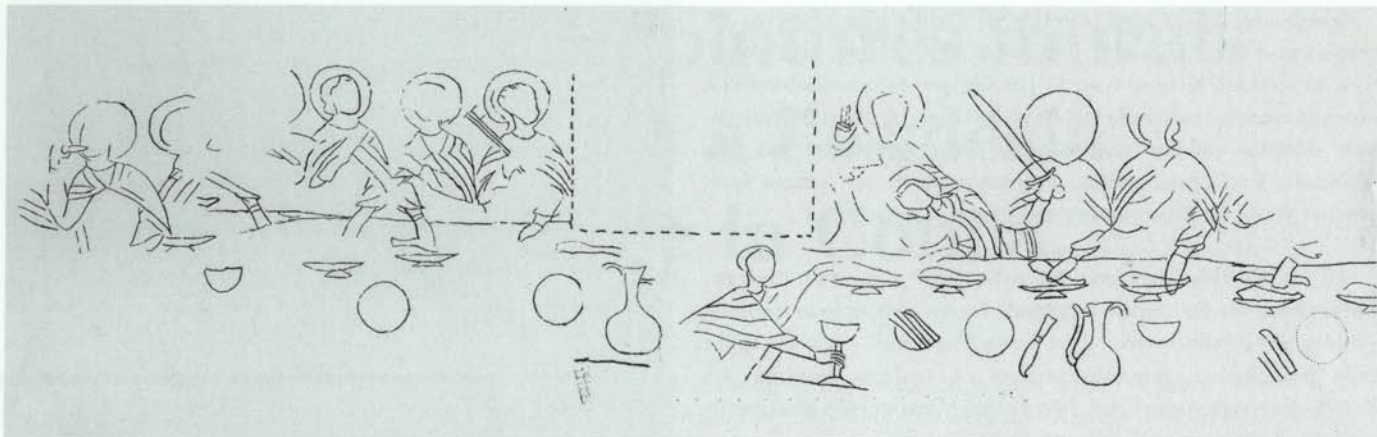
Per poder realitzar les prospeccions es va treure la capa d'arrebossat superior, molt gruixut, amb una escarpra i un martell. Aquesta capa, malgrat el seu gruix, és bastant tova i es desprenen fàcilment i amb relativa netedat de la capa inferior.

De tota manera, entre aquesta capa d'arrebossat superficial i la policromia original gairebé sempre es troba una fina capa (que podria ser pintura blanca de calç o una fina capa de sulfat càlcic) d'un mil·límetre de gruix i que es troba força adherida a la pintura original i cal eliminar amb el bisturí.

Es van fer un total de quaranta prospeccions en tota l'església i, un cop fetes, es va poder confirmar que la iconografia representada és força variada i complexa.

A l'absis, a part de nombroses sanefes decoratives amb motius geomètrics i florals, sembla que hi ha una figura masculina que porta barba i que identifiquem, per la seva ubicació, amb el PANTOCRÀTOR, amb un llibre a la mà esquerra i el tetramorfos al seu voltant, seguint la disposició habitual, representats per figures d'animals i amb les inscripcions corresponents.

A la paret dreta de l'absis també es veu clarament la representació de la PSICÒSTASI o Judici Particular, amb les figures de l'àngel i el dimoni, la balança i les ànimes representades per persones nues i de mida més petita.

Reconstrucció "provisional" de l'escena del Sant Sopar (part inferior de l'absis), elaborada a partir de diverses imatges fotogràfiques.

El fet que hi hagi aquesta representació i la seguretat que també hi ha policromia a la paret contrària, ens fa pensar en la possibilitat que la representació d'aquesta zona que encara està per descobrir, pugui ser la del JUDICI FINAL, basant-nos evidentment en les pautes iconogràfiques més habituals.

També sembla que en la zona superior de la volta més pròxima a l'absis hi ha una representació. De moment, es pot afirmar que hi ha una figura de dimensions gairebé de mida natural i que podria representar (si ens basem en la diadema i la roba) un rei o un personatge similar. Per això ens atrevim a plantejar la possibilitat que la representació sigui la de l'ADORACIÓ DELS REIS.

Però, potser, la representació més sorprenent, un cop identificada, ha estat l'escena que es troba en la part inferior de l'absis, que s'estén de dreta a esquerra i que pertany al SANT SOPAR.

En aquesta escena, es poden observar clarament marcades, amb línies d'incisió sobre l'arrebossat i també amb restes de policromia, la figura de Jesús i les dels dotze apòstols, aplegats darrere una taula, on hi ha diversos plats, copes i menjar (peix, pa...).

Per altra part, també queden restes de policromia de color siena a les dues bandes del segon arc former (sembla el mateix pigment que s'ha trobat en la tercera arcada). Aquestes restes es troben posades en forma de sanefa al voltant de l'arc, però tenen la particularitat que es troben aplicades gairebé directament damunt la pedra.

També s'ha observat que en l'interior del quart arc former (a la dreta de l'absis) hi ha nombroses restes de policromia de color negre i taronja, però no sembla que representin cap motiu ni dibuix. El fet que el color negre es trobi molt estès en tota la zona podria fer pensar que es tracta d'un pigment degradat o potser calcinat, cosa que caldrà verificar amb analítiques posteriors.

Aquesta policromia també es troba aplicada directament sobre la pedra o, potser, damunt d'una lleugera capa de preparació que no serveix per anivellar les irregularitats del mur.

Així mateix, entre els carreus de les columnes s'observa un arrebossat on es va marcar una línia del mateix color siena, sens dubte amb finalitat decorativa.

La intenció d'aquesta intervenció era trobar i avaluar les restes pictòriques romàniques, però durant la recerca s'han trobat petites zones on hi ha pintures d'estil barroc, que estan realitzades amb la tècnica del tremp, amb motius florals poc elaborats tant pel que fa al dibuix com a la gamma de colors.

CONCLUSIONS

El fet que existeixin restes pictòriques aplicades gairebé sobre la pedra ens fa plantejar la hipòtesi que podria ser que l'església hagués tingut una intervenció molt primerenca i puntual, que hauria consistit en remarcar les zones arquitectòniques més significatives (els arcs) amb línies de color siena, aplicades probablement sobre una lleugera preparació.

Aquesta hipòtesi la corrobora el fet que en algun punt dels arcs es veu l'arrebossat considerat original per damunt d'aquestes sanefes i això vol dir que podria pertànyer a l'època de construcció de l'església (1141). Seria en dates posteriors, cap al segle XIII, que es pintarien l'absis central i probablement els laterals i la primera volta de la nau central. Tot això concorda totalment amb el fet de trobar una representació del Sant Sopar.

A més, aquest tipus de representacions en pintura mural no són massa nombroses (podríem destacar les de Sant Tomàs de Fluvià o Santa Maria de la Seu d'Urgell) i les primeres que es coneixen són datades, segons els historiadors, en la segona meitat del segle XIII, la qual cosa ens fa replantejar la datació d'aquestes restes pictòriques i retardar-les un segle o un segle i mig respecte de la datació original.

Aquest tema, que pertany al cicle de la Passió de Crist i en l'època romànica representava el sagrament de l'Eucaristia i l'Anunci del Judici Final, esdevé una troballa molt interessant perquè aporta noves dades als estudiosos de la història de l'art i planteja alhora interrogants relacionats amb l'autoria de l'obra en referència a la seva ubicació geogràfica.

Per acabar, direm que creiem totalment justificada una intervenció per tal de poder descobrir totes les restes pictòriques i restablir en la mesura que sigui possible un conjunt pictòric molt singular, tant pel que fa al seu valor artístic com al seu valor històric.

I és que cal tenir en compte que el nostre patrimoni es nodreix de l'aportació petita, però important, de les esglésies i capelles repartides per tota la geografia que, a més d'una sensibilitat artística, representen la manera de viure i sentir d'un poble.

Col·laboradores: Maria Méndez (alumna de l'ESCRBCC) i Gemma Piqué (alumna de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona).

Descubrimiento de pinturas murales románicas en la iglesia de Abella de la Conca.

En la comarca leridana del Pallars Jussà, se encuentra el pueblo de Abella de la Conca, donde podemos ver la iglesia románica de San Esteban y donde el pasado verano un equipo de restauradoras, coordinado por el Servei de Conservació i Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, ha realizado tareas de prospección de pintura románica en el interior de esta iglesia, con el resultado del descubrimiento de diversas pinturas de los siglos XI y XIII.

Lídia Balust Claverol. Profesora de Conservació i Restauració de Pintura de la ESCRBCC. lbalust@pie.xtec.es

La intervenció ha sido realizada en una iglesia románica del siglo XI, que pertenece al obispado de la Seu d'Urgell y depende de la iglesia de Isona.

Es un edificio construido a partir de una planta basilical de tres naves, con sendos ábsides semicirculares. La nave lateral norte está tapiada y solo se conserva en su estado original la parte habilitada como sacristía. El resto ha sido transformado en capillas laterales.

Hace unos años, después de una actuación desafortunada en la que se pretendía sacar el revoco y dejar la piedra vista, se descubrieron, en algunos puntos del ábside central y en el intradós de los arcos, restos de policromía y de un dibujo inciso en el revoco original.

Estos restos plantearon la posibilidad de que la decoración pictórica original se extendiera por todo el edificio, por lo que el ayuntamiento de Abella de la Conca pidió la intervención de técnicos de conservación y restauración de la Generalitat de Catalunya, para realizar una evaluación de los restos antes de plantear cualquier reforma que pudiera suponer un peligro para la integridad artística o histórica de este conjunto.

Esta intervención se llevó a cabo el mes de junio de 2001 por una profesora y una alumna de nuestra escuela, y una alumna de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, y consistió en la realización de un examen organoléptico del estado de conservación. También se solicitó la realización de un informe técnico para evaluar la cantidad y calidad de la policromía por descubrir y, a su vez, desarrollar una propuesta de restauración en previsión de una futura intervención.

El resultado de la intervención, lo resumimos a continuación:

EXAMEN ORGANOLÉPTICO

Se pudo constatar que todos los muros tienen un revoco original que parece realizado por una mezcla de cal y arena. Es encima de este revoco donde, en la zona del presbiterio, parecen hallarse restos del dibujo preliminar inciso y restos de policromía.

Las degradaciones causadas por las humedades persistentes y generalizadas ocasionadas por el mal estado del tejado se hacen evidentes sobre todo en la cara norte de la iglesia, en forma de grandes manchas de humedad. El revoco, por lo tanto, ha sufrido descohesiones muy importantes que han provocado numerosas bolsas y desprendimientos, tanto en el ábside como en el resto de los muros.

NOTES

¹ Lluïsa CARABASSA I VILLANUEVA, "Sant Esteve d'Abella de la Conca", a *Catalunya Romànica* (Barcelona), 15 (1992), p. 330.

BIBLIOGRAFIA

Joan-Albert ADELL I GISBERT, Maria-Lluïsa CASES I LOSCOS, "Sant Esteve d'Abella de la Conca", a *Catalunya Romànica* (Barcelona), 15 (1992), p. 328-329.

Eduard CARBONELL ESTELLER, "Primera notícia sobre les pintures de Sant Tomàs de Fluvià", *Quaderns d'estudis medievals* (Barcelona), 8, (1982), p. 508-510.

Walter William Spencer COOK, Josep GUDIOL I RICART, *Pintura e imagerie romànica*, Madrid: 1950, p. 96-101 (*Ars Hispaniae*; 6).

Josep GUDIOL I CUNILL, "Les pintures romàniques del museu de Vich", *Forma* (Barcelona), 1 (1927), p. 470-476.

Roser ROSELL I GISBERT, "L'escultura de Santa Maria de la Seu d'Urgell", a *Catalunya Romànica* (Barcelona), 6 (1992), p. 350-351.

Roser ROSELL I GISBERT, "El sant Sopar de la Seu d'Urgell", a *Catalunya Romànica* (Barcelona), 22 (1992), p. 141-142.